

*Dohnányi**Életrajzi vázlatok halálának 50. évfordulójára*

tven esztendeje, 1960. február 9-én halt meg Dohnányi Ernő, a XX. századi magyar zeneéletnek negyed századon át, 1919 és 1944 között meghatározó személyisége. Zongoraművész volt, zeneszerző, karmester, tanár, szervező, a zene-kultúra épületének nagyhatású építője. Működése idejét bizvást tekinthetjük a magyar zenetörténet aranykorának, melyet, Dohnányi mellett, olyan mesterek fémjeleztek, mint Bartók, Kodály, Weiner.

Volt olyan időszak, melyben Dohnányi neve fényesebben ragyogott zenei életünk firmamentumán, mint említett kortársaié (akik, különben, egytől egyig elismerték muzsikusi kiválóságát). Aztán beköszöntött egy hosszú korszak, amikor Dohnányi nevét síri csend övezte. Mintha sohasem élt volna itt, mintha soha nem építette volna a magyar kultúrát. A hosszú csendet néha törte csak meg egy-egy reményt adó esemény: emléktábla-avatás, utcaelnevezés, a nevét viselő zenekar és zeneiskola létrejötte. Ennek a csendes rehabilitációnak legfontosabb fázisa alkalmasint egy életrajz megjelenése volt: utolsó tanítványának, Vázsonyi Bálint zongoraművésznek 1971-ben napvilágot látott könyve. Ez az alapos kutatásokra épült könyv első ízben tett kísérletet arra, hogy reális képet rajzoljon Dohnányiról, a művészeiről és az emberről.

Talán a könyv hatására, ha nem is árasztották el a hazai koncertműsorokat: Dohnányi kompozíciói bizonyos szerény rendszerességgel helyet kértek és kaptak a hangversenyéletben. Az életmű egy része ma már hanglemezen is hozzáférhető. Koránt sem a teljes oeuvre: de a zeneszerző jelentőségét ennyi is megsejteti.

Az életrajz Pozsonyban kezdődött, ahol 1877. július 27-én megszületett, mint Dohnányi Frigyes gimnáziumi matematika- és fizikatanárnak, a műkedvelő csellistának és festőnek az egyetlen fia. Az apa nagyműveltségű, sokoldalú férfiú volt; műkedvelő muzsikusként csak azért mondható, mert nem a zenélés volt megélhetésének forrása. Egyebekben hivatásos szinten muzsikált, egy ízben a Pozsonyba látogató Liszt Ferencsel is dobogóra lépett, kivíva a világhírű Mester teljes megalégedését. A Dohnányi-ház rendszeres kamarazenélésnek adott keretet. Állandó vonósnégyes működött itt, mely olykor nyilvános koncerten is szerepelt. A szülői házban anyagi biztonság vette körül a fiút, s a műveltségnek és becsületességnek magától értetődő alapkövetelménye. Hétéves korától komponált; zongorázni úgyszólván játszva tanult meg. Technikáját „lapról olvasással” edzette, egyre fejlettebb technikai tudásával pedig mind alaposabban ismerte meg a zeneirodalmat. Abszolút hallása, „abszolút memóriája” kezdetől fogva nyilvánvaló volt. Tizenöt esztendősen már egy misekompozícióját adta elő a gimnáziumi zenekar az édesapa vezényletével.

1894-ben – tizenhét évesen letett érettségije után – a budapesti Zeneakadémián folytatta tanulmányait. Hangszeres fejlődését Liszt egykori kiváló tanítványa, Thomán István irányította, zeneszerzői képzését pedig a Brahms szellemében oktató Hans Koessler. A négyéves kurzust, két tanszakon, három év alatt végezte el; 1897. július 30-án megkapta zongoraművészi és zeneszerzői oklevelét.

Még növendék volt, amikor mestere, Koessler, felhívta a Bécsben élő, zord és megközelíthetetlen példakép: Johannes Brahms figyelmét az ifjú Dohnányi opuszámmal ellátott első művére, a *c-moll zongoraötösre*. 1895, november 25-én a mű elhangzott a császárvárosban, Brahms jelenlétében. A Mester így nyilatkozott róla: „Magam sem tudtam volna jobban megírni.”

Húszéves korában kapta meg diplomáját; nyáron Eugen d’Albertnél, a *Hegyek alján* híres komponistájánál tökéletesítette zongoratudását.

Novemberre zenekari koncerten való szereplésre kap meghívást először életében. A budapesti Filharmóniai Társaság szólistájaként Beethoven *G-dúr zongoraversenyét* szólaltatja meg. A karmester győri születésű, világhírű művész, Hans Richter. A következő évben Bécsben és Londonban is előadja Dohnányi ezt a művet, itt is, ott is Richter vezényletével. „Minden hallgatója azonnal a szívébe zárta” – írta Dohnányiról a londoni *Times*. „Technikája makulátlan, hangszíne csodálatosan áttetsző, kifejezésmódja világos, de ezen felül játékának stílusa már most egész kivételesen érett, és a frázisok megformálásában csak a legnagyobbak múlják felül... az erre hivatott bírálókat bizonytalannal meglepné, ha Dohnányi nem érné el sebesen a csúcsok csúcsát.”

1899 tavaszán, hetvenkét pályamunka közül, az ő zongoraversenye nyeri a bécsi Bösendorfer zongoragyár zeneszerzői pályázatát. Ősszel harminckét koncertet ad Nagy-Britanniában, 1900 tavaszán pedig első, diadalúttá váló amerikai turnéjára indul. Csak az életrajzi összehasonlítás kedvéért: Dohnányi ekkor már világhírű zongoraművész és zeneszerző, míg Kodály érettségiző diák Nagyszombatban, Bartók pedig első tanulóévét tölti a pesti Zeneakadémián. Hogy odakerült (és nem Bécsbe), azt kétségkívül Dohnányi tanácsának köszönhetette. Kölcsönösen elismerték egymást; Dohnányi Bartók több művét bemutatta a későbbiekben, és zenekari koncertjein fellépette szólistaként.

A századforduló idején Dohnányi válaszút előtt állt: merre tovább? Szívesen tanított volna a budapesti Zeneakadémián – onnan azonban nem érkezett számára felkérés. Ekkor – 1903-ban – Bécsben telepedett le. A zenei szaksajtó és a közönség hódolt előtte. A Doblinger Kiadó vállalta minden nagyobb szabású kompozíciójának kiadását – ideértve a zenekari partitúrák megjelentetését is, melyre az akkori Magyarországon semmi esélye nem lett volna.

Az 1905-ös év újabb fordulatot hozott életében: meghívták a berlini Királyi Zeneakadémia professzorának. Ez az intézmény, melyet Joachim József, a híres hegedűművész, Brahms egykori barátja igazgatott, az európai zeneoktatásnak egyik központja volt. Dohnányi már aláírta berlini szerződését, amikor a budapesti Zeneakadémia is elszánta magát, és tanári kinevezést ajánlott fel neki. Elkészt vele. Dohnányi rendkívül udvarias, de határozott hangú levélben hátrította el a kései in-

vítalást: „Berlin helyett Budapestet választani olyan áldozat volna részemről, amelyet a haza, fiatalságom tekintetbevételével, egyelőre nem követelhet, s amelyet én művészetemre való tekintettel egyelőre nem hozhatok. Berlin ma a zenevilág központja, ehhez kétség nem fér. Budapest pedig – valljuk be – a zenevilágban még kis szerepet sem játszik.”

Tíz esztendőn át működik Berlinben, a növekvő előadói, zeneszerzői és pedagógusi hírnév jegyében. Az I. világháború kitörésének évében, de még a „nagy béke” utolsó hónapjaiban, itt keletkezik máig legnépszerűbb műveinek egyike: *Változatok egy gyermekdalra*, zongorára és zenekarra. Két főrészből áll: nagyszabású szimfonikus bevezetés után bravúros karaktervariációk sora csendül fel. A bevezetés szörnyű tragédiát sejtet: „istenek alkonyát”, „a végzet hatalmát”. Ám tetőpontján, a bevezetést lezáró „kettőspont” után, nem pusztulásvízió következik, hanem egy Boci, boci, tarka-egyszerűségű dallam: az a francia gyermekdal, melyre már Mozart is írt variációkat. A szándékoltan bombasztikus bevezetést követő gyermeki muzsika sokkolja a mást váró hallgatóságot, ez a mű első, humoros telitalálat. A többi a változatok füzéréből tűnik elénk: a keringő, a fuga, a barokk tánc és a többi variáció szellemes sorozatából.

Az I. világháború kellős közepén Dohnányi otthagyja Berlint, és lemond az ottani professzúráról. Nem kíván a német császár katonája lenni. Hazatér Budapestre, ahol 1916-tól a Zeneakadémián tanít. 1919 februárjában az intézet igazgatójává nevezik ki; aligazgatója: Kodály Zoltán. Ugyanabban az évben a Filharmóniai Társaság, a betegeskedő Kerner István utódául, elnök-karnagyává választja Dohnányit. Ez nagyon szerencsés lépésnek bizonyult: a Társaság ugyanis szuverén testület, mely az államtól és a fővárostól függetlenül maga választotta meg tisztségviselőit. Így Magyarországhoz köthette a muzsikust akkor is, amikor a Tanácsköztársaság idején betöltött zenei direktóriumi tagsága miatt elbocsájtották az állami szolgálatból.

A muzsikus jelentőségét a magyar zenei élet építésében így méltatta egy 1920-as újságcikk: „Dohnányi érdemeit, hogy a vele szemben tanúsított bánásmód ellenére Budapesten maradt, eléggé nem értékelhetjük. Amit mint zongorista és mint a filharmonikus hangversenyek karmestere véghezvisz, az a szó szoros értelmében felbecsülhetetlen... Soha el nem fárad, ha hazája zenei életének előmozdításán dolgozhat; szólóestjeinek sokasága immár megszámlálhatatlan... A többi kiváló művészek... zordul magára hagyják elszegényedett, kifosztott országunkat; így Budapest zenei élete napjainkban egyetlen névben foglalható össze: Dohnányi Ernő nevében.” A cikk írója a szavainak súlyát patikamérleggen mérő, megvesztegethetetlenül becsületes pályatárs: Bartók Béla.

Dohnányi huszonöt éven át – 1919-től 1944-ig – áll a Filharmóniai Társaság élén. Az ő érdeme, hogy az I. világháború pusztításai után sikerül helyreállítani a zenekar egykor magas művészi színvonalát. Jelentősen nő érájában a hangversenyek száma: az alapító Erkel Ferenc idején huszonhat évbe telt, míg a Társaság eljutott századik hangversenyéig; Dohnányi elnök-karnagysága idején három-négy év kell csak egy-egy újabb százazs szériához. Megszilárdul és kiegészül a klasszikus és romantikus alaprepertoár, melyhez, óvatos adagolással, új művek bemutatása is

járul: Bartók, Kodály, Dohnányi, Weiner darabjainak mindig van helye a műsoron. De az elnök-karnagy gondot fordított a kor híres külföldi mestereinek – mint Ravel, Stravinsky, Respighi, de Falla, Malipiero, Hindemith, Roussel, Prokofjev, Honegger, Messiaen – hazai bemutatására is. Dohnányi érájában szót kaptak fiatal magyarok is: Kósa György, Ádám Jenő, Takács Jenő, Kókai Rezső, Frid Géza, Serly Tibor, Veress Sándor, Viski János és mások. A karmester-Dohnányi nevéhez fűződik Kodály *Két énekének*, *Psalmus hungaricusának* és *Galántai táncainak*, Bartók *Négy zenekari darabjának*, *Tánc szvitjének*, *Öt magyar népdalának* és *Csodálatos mandarin szvitjének* ősbemutatója.

Első budapesti karmesteri éveinek zenetörténeti jelentőségű eseménye az az ünnepi hangverseny volt 1923. november 19-én, amelyen Pest-Buda Budapestté egyesítésének ötvenedik évfordulóján a *Psalmus* és a *Tánc szvit* mellett Dohnányi *Ünnepi nyitánya* is elhangzott. Ez a mű a szerző virtuóz technikai tudásának fényes megnyilvánulása. Zárószakaszában három zenekar egyidejűleg szólaltatja meg Erkel *Himmuszát*, Egressy Béni *Szózatát* és Dohnányi *Magyar bitvallását*.

1921 és 1927 között Dohnányi minden évben hosszabb időt töltött az Egyesült Államokban. 1925-ben elnök-karnagyává választotta New York állam szimfonikus zenekara. Volt ideje az ottani munkára: a magyar állam nem tartott igényt működésére. Nem kellett hozzá azonban túl sok idő, hogy a hivatalos körök rádőbbenjenek: Dohnányi elüldözésével kapitális bakot lőttek. Dohnányi megvolt magyarországi állami státus nélkül, a hazai kultuskormányzat azonban nem nélkülözhetette a muzsikuszzenialitását, tettejét és nemzetközi tekintélyét. 1928-ban Horthy Miklós kormányzó kinevezte Dohnányit a Zeneművészeti Főiskola rendes tanárává igazgatói rangban. 1927 végén pedig, a muzsikusz ötvenedik születésnapja alkalmából, Klebelsberg kultuszminiszter a magyar királyi kormány nevében köszöntötte a Mestert, ötvenezer pengőssal díjjal honorálandó új művet kérve tőle. Ez húsz esztendei keresete volt a „havi kétszáz pengő fix”-ről álmodó kisembernek, de sokszorosa annak a tiszteletdíjnak is, melyet Bartók a *Zene búros hangszerekre, ütőkre és cselesztára* írásáért kapott. Igaz: a két honorárium mögött más és más megrendelői elképzelés állt.

A magyar kormánynak persze igaza volt, amiért korrigálni próbálta korábbi méltatlan tettét, igyekezve a maga pártjára vonni a Dohnányi személyében tetet öltött zsenialitást. A muzsikusz pedig itthon akart élni, elfogadta hát a békejobbot. Teoretikusan mégis fel kell tennem a kérdést: vajon Bartók elfogadta volna-e? Alighanem visszautasítja, mint gróf Bethlen István meghívását 1925-ben vagy Hóman Bálint invitálását 1936-ban. A kérdés azonban mindenképp az elmélet síkján marad. Bartóknak ugyanis ötvenedik születésnapjára nem ajánlott fel nemzeti ajándékot a magyar királyi kormány (csak a Francia Köztársaság elnöke tüntette ki a Becsületrenddel).

Dohnányi tekintélyét, megérdemelten, további vezető pozíciók öregbítették. 1931-ben a Magyar Rádió zenei igazgatójává nevezték ki. 1934-ben, Hubay Jenő utódaaként, a Főiskola főigazgatója, 1937-ben, ugyancsak Hubayt követve, az Országgyűlés felsőházának tagja lett. Nem volt érdemtelen egyik pozícióra sem,

mindegyiket a magyar kultúra építésére használta fel. Az ő nevéhez fűződik a budapesti nemzetközi zenei versenyek alapítása is. 1933-ban ő szervezte meg az első budapesti Liszt-versenyt; ezt zseniális tanítványa, az akkor tizenkilenc esztendőes Fischer Annie nyerte meg.

Zeneszerzői gyökereinek táptalaja a német romantika volt: mindenekelőtt Brahms és Schumann zenéje. De volt érzéke a magyar zene problémái iránt is. *Ruralia hungarica* című 1924-ben komponált zenekari műve – melynek témáit Bartók és Kodály 1923-as népdalgyűjteményéből, az *Erdélyi magyarságból* merítette – baráti kéznyújtás e két mester felé. A *Ruralia* másfelől színes előképe Weiner Leó pompás divertimentóinak.

A múlt század harmincas éveiben beborult Európa égboltja. Egyre közeledett, egyre fenyegetőbbé vált a háború vihara. Dohnányi számára ez az idő az emberiség próbája volt. Mint az ország legmagasabb rangú zenei közméltóságának, neki kellett gondoskodnia arról, hogy a muzsika világában a tehetség és ne a származás döntse el: ki mit ér. Támadhatatlan szakmai tudása, emberismerete és becsülete szavára hallgatva, egyértelmű volt számára, hogy melyik oldalra kell állnia. Mentette, akit csak menthetett: tanárt, diákokat egyaránt. És amikor nem tehetette tovább: lemondott főigazgatói állásáról.

1944 novemberében elhagyta Magyarországot, melyet soha többé nem látott viszont. Egy osztrák faluban érte meg a háború végét, utóbb Dél-Amerikában, majd az Egyesült Államokban, Floridában telepedett le.

Távoztát különböző okok motiválhatták. Ezek egyike lehetett, hogy 1919-es tapasztalatain okulva ki akarta várni valahol Magyarország konszolidációját, az üldözések és üldöztetések által felkavart jogos vagy indokolatlan szenvedélyek leülepedését. Bölcsen cselekedett, amikor elment? Erre a kérdésre nem tudok válaszolni. Életét, személyes szabadságát kétségkívül megőrizte feltételezett ellenségeitől, akik a hatalomváltás után, inkább pozícióra éhesen, semmint vérszomjtól korbácsolva, Dohnányi üldözői lettek. Azzal viszont, hogy elment, kívülállók szemében mégis a büntudat látszatát keltette. A konszolidáció korszaka aztán beköszöntött, anélkül azonban, hogy Dohnányinak igazságot szolgáltatott volna. Egy idő után már nevét sem volt tanácsos nyilvános helyen kimondani.

Személyét, műveit, építőmunkájának emlékét nem a spontán feledés tüntette el a magyar közgondolkodásból, hanem különféle szerencsétlen körülmények együttes hatása. Mindenekelőtt az aljas szándékú intrikáé. Dohnányi neve, indokolatlanul és megbocsájthatatlanul, felkerült nálunk a háborús bűnösök listájára. Hamarosan kiderült ugyan, hogy ennek semmi elfogadható alapja nincs, és az igazságügyi hatóságok megszüntették a ségyenteljes helyzetet. Am a gyanú árnyéka sokáig körülengte még a távol élő Dohnányi alakját, megakadályozva hazatérését. Ahol pedig a valóságos és szellemi romeltakarítás után igen nagy szükség lett volna építőmunkájára.

Csak halála, 1960 után fordult a kocka. A zenetörténet szelleme Dohnányi utolsó tanítványát, Vázsonyi Bálintot választotta szószólójául. Vázsonyi Budapesten megjelent 1971-es Dohnányi-monográfiája hiteles adatok garmadáját vonultatta fel

a hű portré megrajzolása érdekében, szellemesen és meggyőzően kommentálva célszerűen csoportosított anyagát. E könyv a Dohnányi-reneszánsz első fejezete. Bízvást tekinthetjük perújrafelvételnek; mint ilyen sem maradt hatástalan. Újjáéledtek kompozíciói, az élet és az életmű dokumentumainak megőrzésére és tudományos feldolgozására Dohnányi-archívum alakult, mely máig öt vaskos tanulmánykötettel járult hozzá a Mester életútjának megismeréséhez.

Ez így helyes. Elvégre Dohnányi Ernő a magyar zene XX. századi történelmének fontos személyisége volt, akit a hazai társadalom részéről súlyos igazságtalanság ért, melyet mindenképpen jóvá kell tenni.

Más kérdés, hogy a szükséges és jogos jóvátétel olykor végtelenségé válik, és apológia formáját ölti. Sőt: odáig megy, hogy a gyanú leplét próbálja zenetörténetünk más, szintúgy tiszteletre méltó alakjaira borítani, mondván, hogy nem tettek annyit Dohnányiért, amennyit talán tehettek volna. Maga Vázsonyi is hajlott rá, hogy mesterének rehabilitálása érdekében a megengedhetőnél „rugalmasabban” értelmezze az igazságot.

De mi hát az „igazság” Dohnányi esetében? Néhány szóval és közvetlen formában nem könnyű erre válaszolni.

Van azonban egy közvetett módja is annak, hogy valamelyest közelebb kerüljünk az igazsághoz: annak megítéléséhez, hogy milyen ember és milyen művész volt Dohnányi, miképp látták a hozzá közelálló, hiteles kortársak.

Aki a XX. század magyar zenetörténetét kutatja – szinte mindegy, hogy milyen témában –, az lépten-nyomon találkozik Dohnányi alakjával. Tünetényes zongorista volt, jelentékeny karmester, ünnevelt zeneszerző, híres pedagógus, aki szervező-építő munkája során a magyar társadalomnak szinte minden rétegével kapcsolatba került. A múlt század utolsó harmadában, amikor *Így láttuk Kodályt, Így láttuk Bartókot, Tizenhárom találkozás Ferencsik Jánossal* és *Üzenetek a XX. századból* című könyveim anyagát gyűjtöttem, feljegyeztem számos kortárs Dohnányi-émlékeit is; hadd idézzem itt fel némelyiküket. Semmiféle előzetes véleményt nem kívánok igazolni általuk, csak megmutatni, hogy néhányan, akik közelebről láthatták: miképp látták.

Az első emlékező egy hűséges, de véleményalkotásában kérlelhetetlenül tárgyilagos jó barát: Popperné Lukács Mária (1887–1980). A filozófus Lukács György muzsikushúga volt, a Bartók családnak két éven át otthont adó Lukács József bankár lánya. Bartók-émlékeinek felelevenítése során szólt Dohnányiról is: „Az első világháború után drága barátom, Dohnányi Ernő terelte figyelmünket Bartókra... A háború alatt bensőséges barátság alakult ki a mi családunk és Dohnányiéik között. Édesapám nagyon szerette Ernőt, aki viszont úgy ragaszkodott hozzá, mintha édesfia lenne. Nyomatékosan ki kell jelentenem, hogy a Tanácsköztársaság bukása után Ernő mindig mellettünk állt, pedig ez neki akkor inkább ártott. Nekünk mindig odaadó, segítő, szerető barátunk volt.

Ernő nagyon aggódott, hogy Bartók, aki családjával Rákoskeresztúron élt, és onnan járt be a Zeneakadémiára, nincs a legjobban ellátva. Keresztúron nem volt gáz vagy villany, és tüzelőanyag- meg közlekedési gondjai is voltak. Ernő eljött

hozzánk, és kérte édesapámat, tegyen valamit Bartókért és családjáért. Ezt könnyű volt mondani, de annál nehezebb megvalósítani. Béla nagyon büszke volt: ő szeretett segíteni, de nem fogadott el másoktól semmit, amit nem tudott viszonzni. Végül is édesapámnak nagyon jó ideája támadt. Megkérte Bélát, tegyen neki egy nagy szívességet. Béla persze azt mondta: természetesen, ami tőlem telik. Apám úgy adta elő kérését, hogy fél, nálunk rekvirálni fognak, és ha Béláék eljönének hozzánk, ez megoldaná mindnyájunk lakáskérdését. Így is lett. Béláék apám lakosztályát foglalták el a gellérthegyi házban, mely azóta teljesen eltűnt Budapest ostroma alatt.”

Ugyanő, Bartók és Dohnányi kapcsolatáról: „Béla és Ernő baráti kapcsolata jó volt, noha Béla is, én is sok mindent bírálgattunk Ernő magatartásában. Főképp azt, hogy egy időben engedett feleségének, és túlzottan sokat játszott jobboldali intézmények és testületek felkérésére különösebb ellenkezés nélkül. Ernő ebben a tekintetben nem volt olyan sziklaszilárd, mint Béla. Ez persze nem jelenti azt, hogy Dohnányi rokonszenvezett volna a szélsőjobboldali árnyalatokkal – éppen csak az egészszet nem érezte fontosnak.

A Gyopár utcában sokszor voltunk együtt Ernőékkel és Bélával. Egyszer Béla említette, hogy bécsi kiadója, az Universal Edition, szeretné megjelentetni egy ifjúkori művét, a zongorás kvintettet. Megjegyezte, hogy a kéziratból hiányzik egy rész, amelyre ő nem emlékszik. Ernő ekkor megkérdezte tőle: Ez az a kvintett, amelyet annak idején Berlinben mutattál nekem? (Ez tizenhat-tizennyolc évvel azelőtt lehetett.) Igen – válaszolta Béla. Ernő gondolkozott egy kicsit, majd azt mondta: Várj csak, Béla. Odaült a zongorához, és játszani kezdett, mint egy alvajáró, keresve a hangokat. Egyszerre Béla kirobbant: Ez az! Ez az! Megtaláltuk! Ilyen erős emlékezőtehetség volt a nem mindenben olyan erős Ernő.”

Dohnányi és a memória, Dohnányi és a gyakorlás: ez külön témakör a Mesterre való emlékezésekben. Mondhatni: legendárium igaz legendákból. Íme Ferencsik János karmester (1907–1984) tanúságtétele: „Dohnányi Ernővel úgy kerültem szorosabb ismeretségbe, hogy kezdte rám bízni zenekari zongorakoncertjeinek kíséretét, és egyre inkább rám bízta operáinak vezénylését is. Nem hiszem, hogy bántanám emlékét, ha elmondom, hogy meglehetősen sokat bízott memóriájára, és nem szívesen nézte át az előadásra kerülő anyagot. Magyarán: nemigen gyakorolt. Ezt tudtam róla, a szükséges biztonságról némi furfanggal kellett tehát gondoskodnom. Azt találtam ki, hogy amikor közeledett egy általam kísért zenekari estjének dátuma, ezt mondtam neki: »Mester, *nekem* nagy szükségem van rá, hogy a műsort eljátsszuk két zongorán.« Ez ellen nem tiltakozhatott, ily módon aztán kénytelen volt átjátszani az anyagot. Ez úgy történt, hogy zongoráztam, zongoráztam. Ő persze nem nézett a kottába – el is akadt hamarosan. Olyankor rám szólt: »Várj csak, hogy is van ez?« Akkor visszamentünk egy biztos ponthoz. Kiszáratva újra rám szólt: »Várj csak, hogy is van ez?« Első alkalommal elég sok ilyen »Várj csak, hogy is van ez?« volt még, aztán egyre kevesebb. Minden további próbán többet és jobban tudott. Egy »baja« volt: fantasztikus memóriája és nagyszerű füle (tudniillik túlságosan is ezekre hagyatkozott gyakorlás helyett). Ha a zenekari

próbán nem tudta, hogy mi következik, akkor leeresztette a pedált, és hagyta zúgni a zongorát. Abban a pillanatban, amikor meghallotta, hogy a zenekar milyen hangnemben játszik, tudta már, hogy hol tartunk, és hogy neki mit kell játszania. Példátlan lélekjelenléte volt, és nagyszerű feje, abban bízott. Én persze nyugodtabb voltam, ha sikerült gyakorlásra bírnom, és mondhatom: »ravasz« fogásom kitűnően bevált. Attól fogva mindig nyafogtam neki: »Mester, nekem nagyon kell, hogy eljásszuk két zongorán.« Megadással türte sorsát, de ezzel mégiscsak kénytelen volt eljátszani a szóban forgó művet.”

A témát tovább variálja *Tátrai Vilmos* hegedűművész (1912–1999) emlékezése: „Szerény, sőt félszeg gyerek voltam. Nagyon nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy a Filharmóniai Társaság meghívott kisegítőnek néhány rádióhangversenyre. A legnagyobb élmény Dohnányi kassai hangversenye volt, amikor rövid időre visszakaptuk Kassát. Akkor a Schalkházban volt koncert, utána díszbankett, melyen körülültük őt. Én, a félszeg gyerek, azt mondtam neki, hogy »a Mester megtalálta a vonós zongorát«. Ennek csodálatos hangja volt. Bennünket, vonósokat, a zongora kopogása mindig zavar egy kicsit. A világ legnagyobb zongoristáival játszottam, nemcsak a zenekarban, hanem a vonósnégyesben is. Nagyon jól tudom, hogy mekkora különbség mutatkozik hangképzésükben. Dohnányi ebben csodálatos volt, és mint karmester is nagyszerű. Tanult karmesteri technikája neki sem volt, de az a tisztelet, ami övezte, az a zseniális zeneiség, ami jellemezte őt, nagyszerű eredményekhez vezetett. Dohnányi még azok közé a nagy művészek közé tartozott, akik improvizálni is tudtak. Ez megint egy olyan tulajdonság, ami nem nagyon jellemző a mai korra. Egyszer a Vigadóban volt koncertje Ferencsikkel, és a művészsobájában lesegítettem róla a bundát. Közben ezt kérdezte: »Mondja Tátrai, mit játszom én ma?« »Ne tréfáljon, Mester« – feleltem. »Tényleg nem tudom.« És valóban nem tudta. Megmondtam, hogy ma melyik Mozart-koncert lesz műsoron. Egy kicsit felnézett a plafonra, és azt mondta: »Jó.« Azon a hangversenyen nagyon sokat nevetett a zenekar. Ferencsiket is fojtogatta a nevetés. Dohnányi sorokon keresztül mást játszott, de harmóniailag minden tökéletes volt. Ez is egy nagyon ritka élménye és emléke életemnek. Találkoztam egy olyan muzsikussal, aki megjegyzi a harmóniai rendet, de a hangokra pontosan már nem emlékszik. Közben nagyon szépeket játszott.”

Kapitánffy István (1910–1985) egész életét a Zeneművészeti Főiskolán töltötte mint növendék, titkár, főtítkár, osztályvezető. Megbízható, hiteles személyiség, a mindenkori vezetés elvi döntéseinek végrehajtója; olyasvalaki, aki hivatalból jelen volt e döntések meghozatalánál. Emlékezése Kodály Zoltán Dohnányit mentő akciójára vet fényt (melynek, hogy írásos nyoma nem maradt, nagyon is magyarázható az akkori politikai viszonyokkal). Közben pedig felidézi Dohnányi két olyan cselekedetét, melynek ő lehetett csak túlélő tanúja: „Budapest felszabadulása után, az újjáépítés kezdetén, igazgatói tanács intézte a vezető nélkül maradt főiskola igazgatását. Az egyik tanácsülésen nagy megdöbbenést keltett a napilapokban megjelent hír, mely szerint Dohnányi Ernőt háborús bűnössé nyilvánították... A tanácsülésen számos sajnálkozó felszólalás hangzott el. Hiszen tudtuk: Dohná-

nyi nem volt – nem lehetett – háborús bűnös. A sok beszéd után Kodály tanár úr volt, aki teljes határozottsággal a tettek mezejére lépett. Fel kell keresni az igazságügy-minisztert, mondta, és tájékoztatni kell őt a való tényállásról. Felkért mindenkit: mondja el Dohnányi mellett szóló érveit. A magam részéről két momentumra hívtam fel a tanári testület figyelmét. Elsőként a majdhogynem botrányba fulladt eskütételre, melyet a tanári karnak 1944 őszén a nyilas államvezetés képviselője előtt kellett letennie. Az eskütétel a következőképpen zajlott le: az eskümin-tát Sámy Zoltán nyilas miniszteri biztos olvasta fel. Minden szövegrészt érthetetlen, hol halkuló, hol erősödő mormogás követett. A miniszteri biztos, eltelve saját fontosságával, nem vette észre vagy nem akarta észrevenni, hogy az eskütétel tulajdonképpen elmaradt. Az úgynevezett ünnepélyes aktus után Dohnányi hozzám fordult, és ezt kérdezte: »Ki hoz be nekünk egy kis levest a börtönbe, ha az elszabotált eskü miatt becsuknak mindkettőnket?«

A Dohnányival kapcsolatos másik emlékem, melyre Kodály és a tanári kar figyelmét felhívtam, ez volt: a negyvenes évek elején szem- és fültanúja voltam Dohnányi és az akkori kultuszállamtitkár találkozásának a főigazgató szobájában. Az államtitkár arra akarta rávenni Dohnányit, hogy mondjon fel az akkori szégyenletes faji megkülönböztető törvény hatálya alá eső tanároknak. Meg is nevezte néhányukat. Dohnányi, aki közismert volt higgadt modoráról, ekkor felállt íróasztala mellől, és öklével a zongorára csapva, felháborodott hangon a következőket mondta: »Ha nekem meg kell válnom azoktól az általam nagyra becsült barátaimtól és kollegáimtól, akikkel egy padban ültem, és akik eddig csak öregbítettek ennek a főiskolának a jó hírét, azonnal lemondok állásomról.« Azt hiszem, igen kevesen vagyunk, akik Dohnányit ismerve, ilyen haragos és határozott állásfoglalására emlékeznénk.

Az elmondottak után a tanári testület megválasztotta Dohnányi ügyében az igazságügy-miniszterhez küldendő delegációt. Emlékezetem szerint Kodály tanár úr, Szabolcsi Bence és Zathureczky Ede volt tagja e delegációnak. Ott voltam magam is. A miniszternél Kodály tanár úr ismertette az elmondottakat, megtoldva azzal, hogy Dohnányi a legnehezebb időkben tucatszámra írta alá az akkor életet mentő mentesítő iratokat az arra rászoruló tanároknak és növendékeknek. A delegáció útja eredménnyel járt. Dohnányi nevét törölték a háborús bűnösök listájáról.”

Feljegyeztem persze, szintűgy szavahihető tanúk elmondása alapján, másfajta történeteket is. Vargyas Lajos (1914–2007), a nagynevű népzene kutató, a Pelestrina kórus tagja volt akkor, amikor az együttes 1936-ban, Vaszy Viktor kezdeményezésére és vezényletével, Bartók *Cantata profanájának* magyarországi bemutatására készült. A premier lezajlott – de nem annak a muzsikusnak a vezényletével, aki sok hónapi, kemény munkát fektetett az előkészületekbe, hanem a Dohnányiéval. Hadd idézzem Vargyas szavait: „Néhány próbán Bartók is részt vett. Nem az utolsón, mert akkor ő már Törökországba ment. Ezekon a próbákon pontosan kimérték Vaszyval minden tempót, megbeszéltek minden részletet...”

[– Végül a bemutatót mégsem Vaszy Viktor vezényelte?]

Nem ő, hanem Dohnányi. Eljött az utolsó néhány próbára, és elkérte Vaszytól az előadást. Ő tartotta az utolsó próbákat, majd ő vezényelte a bemutatót is. Ennek rádióközvetítését Bartók Törökországban meghallgatta, és kétségbeesett levelet írt Vaszynak: az előadás három perccel tovább tartott, mint kellett volna – holott ők mindent pontosan lemértek és megbeszéltek. Igen ám, de nem Dohnányival.”

Ez az utolsónak elmondott emlékezés többféleképpen értelmezhető. Felfogható úgy is, mint Dohnányi önfeláldozó felelősségvállalásának példája. Nem hiszem, hogy a *Cantata profana* zenei világa közel állt volna hozzá. Azt azonban tudta, hogy korának egyik jelentős alkotása. Ezért elképzelhetetlennek tartotta – talán sértőnek is Bartókra nézve –, hogy ezt a filharmonikus bemutatót ne ő, az elnök-karnagy dirigálja. Másfelől viszont az is tény, hogy tetteivel „lecsapott” Vaszy kezéről egy fontos bemutatót, melyre a nála jóval alacsonyabb hivatalos rendfokozatú, de kiváló muzsikusként sok hónapja, nagy becsvágygal készült. Bizony: a hiteles portré – lett légyen képzőművészeti, zenei vagy irodalmi arckép – a fényeffektusok mellett nem nélkülözheti az árnyék kontraszthatását sem. A portré és az apológia két különböző műfaj.

Epilógus Dohnányi életrajzához: munkássága végső helyszínén, Floridában kisebb hatósugarú körben ugyanazt tette, amit korábban Magyarországon, komponált, koncertezett, tanított nagy megbecsülés közepette. 1960-ban New Yorkban készített egy sor hanglemelt. A rosszul fűtött stúdióban megfázott, életének tüdőgyulladás vetett véget. Nyolcvanhárom éves volt. Műveinek hazai reneszánszát nem élte már meg.

